

Специфіка створених Гр. Тютюнником образів дітей війни

*Гончарук Валентина Анатоліївна, канд. пед. наук, доцент
кафедри української літератури, українознавства та методик їх
навчання, Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини*

Григор Тютюнник є одним з найталановитіших українських прозаїків ХХ століття. Ще за життя письменник зазнав всенародного і міжнародного визнання. Високу оцінку його творчості дали такі дослідники української літератури, як В. Дончик, Н. Зборовська, М. Жулинський, М. Кодак, Л. Масенко, В. Марко, Р. Мовчан, Л. Мороз, О. Неживий, А. Шевченко та ін.

Дивовижно правдиво змальовував життєві ситуації, умів повно, об'ємно розкрити внутрішній світ героя, бо вважав, що «письменник повинен не просто стежити за вчинками героїв, а думати над ними» [1, с. 374].

У багатьох творах Гр. Тютюнника порушується тема дитинства і війни. Про себе та про своїх ровесників, дітей війни, розповів письменник у повістях «Климко», «Облога», «Вогник далеко в степу» [2, с. 152].

Одним із найбільших художніх досягнень прозаїка з цієї теми є повість *«Климко»*, [6] написана на автобіографічному матеріалі. Письменник використовує, зокрема, спогади про своє повернення пішки з Донбасу на Полтавщину по окупованій німцями території 1942 року. Звісна річ, не все пережите тоді «вмістилося» у сюжетний каркас твору, та Гр. Тютюнник і не прагнув до цього. Головне для прозаїка – звеличення людського добросердя, щирості й сили духу, що її виявляє дитина, осмілившись на мужній вчинок – роздобути хоча б торбинку солі аж під далеким Слов'янськом. У творі відсутній опис бойових дій. Війна є емоційним тлом, що супроводжує зображення дитини, у долі якої віддзеркалилася трагічна доба.

Вразливість до біди ближнього, невідступність у досягненні мети, бажання все зрозуміти – це визначальні риси характеру хлопця.

З психологічною переконливістю Гр. Тютюнник розкриває внутрішній світ Климка, який по-своєму дивився на людей і природу. Його життєві спостереження характеризуються образністю і художньою асоціативністю. Ось як, приміром, підліток сприймає паровоз: «І знову поїзд рушав, помалу, навпомацки долаючи ніч та посвистуючи тоненько хтозна й до кого. Дядьків ФД так не їздив. Він пролітав станцію, як ураган. І Климко, зачувши його потужний лицарський гудок ще за семафором, ледве встигав вискочити з барака, щоб помахати дядькові Кирилові і побачити, як він усміхається йому і махає рукою, а білява хвиляста чуприна в'ється на вітрі» [6, с. 223].

На своєму важкому, небезпечному шляху головний герой твору зустрічає справді світлих людей. Йдеться про беззахисну дівчину на базарі, яку Климко, рятуючи від поліцаїв, називає сестрою, шевця, котрий подарував хлопцеві черевики, тітку Марину, готову замінити йому матір. Стримана, без зовнішніх ефектів манера оповіді значно посилює передчуття невідворотного трагічного зламу долі героя. Климко гине, рятуючи в останні хвилини свого життя іншу людину. Передсмертний зойк хлопця, за словами А. Шевченка, «...громом пролунав на весь світ. Як реквієм по загубленому юному життю і як прокляття війні» [4, с. 115].

Повість *«Вогник далеко в степу»* [6] Гр. Тютюнник присвятив одноліткам Климка, яким поталанило вижити у тій страшній війні. «Письменник наче стомився від безперервних страждань своїх юних героїв – разом з ними – од надміру тягаря, кинутого історичною долею на їхні слабосилі плечі, на їхні незахищені серця. І він звернувся до тієї сили, що допомогла народові витримати найтяжчі випробування – сили взаємодопомоги, дружби, милосердя... тут діти є діти, а дорослі є дорослі; старші, кожен відповідно до своїх можливостей і міри духовної щедрості турбується про молодших. Твір намічає, сказати б, перспективу торжества гармонії в цьому житті», – зазначає Л. Мороз [3, с. 73].

Як відомо, характерні ознаки певного історичного періоду зчаста викристалізуються у, здавалося б, непримітних деталях, які письменник повинен художньо синтезувати, узагальнити. Гр. Тютюнникові це цілком вдалося: з повісті постає виразна картина життя повоєнного українського села, показується процес духовного становлення тогочасного юнацтва – дітей війни. Повість сприймається не як спеціально написаний художній твір, а швидше як сповідь Майстра перед читачем.

У 1969 р. Гр. Тютюнник опублікував у збірці «Деревій» трагічну повість *«Облога»*, якою гідно вшанував пам'ять безневинно загиблого батька і всіх своїх земляків, чий долі обірвано там же. Щоденник письменника доносить до нас задум 1961 року: «Треба написати повість про хлопчика років 11–12. Війна. Каліцтво і запізнілий розвиток. Писати від «Я». Епіграф із Твардовського» [1, с. 375]. Такий сюжет міг би бути вражаючим, але значно меншими були б можливості узагальнення, осмислення (тим більше, коли розповідь від першої особи, а особа запізнілого розвитку). А душу ж пекли, мучили спогади з раннього дитинства... Сюжетну основу повісті «Облога» [5] складають мандри дванадцятирічного Харитона.

«По смерті бабусі, – на перших же сторінках повідомляє читачеві хлопчик, – хотіли мене в патронат забрати. Вже й хату в колгосп одписали, і образи голова сільради познімав, а тут – війна...» [5, с. 110]. Лаконізм стилю письменника, виразність кожної деталі видно із цих двох фраз, за якими величезний зміст, гірка правда дійсності. Кому й навіщо знадобилося віднімати хату в сироти, – хіба колгоспники не мали житла? Скоріше то звичка місцевих чиновників швиденько прибирати до рук усе, що «погано лежить»; та й навіщо утруднювати свій законсервований паперами мозок думкою про те, що хлопчина дорослий, не так роками, як характером – (це одразу помітив розумний чоловік) за кілька років стане повноцілним колгоспником, а ці ж кілька років доведеться йому допомагати... Мабуть же, й не для сільрадівського музею «познімано» образи – найбільша окраса хати, в якій були ще рушники роменські з червоними начосами, скриня, жердка, піч, сволок жовтий і на ньому

хрест, випалений дідусем. Бідно, але охайно і з додержанням стародавніх традицій жила сім'я, у якій були і дідусь, і мати, й батько.

Щасливе життя з батьком і матір'ю намальоване в сонячно-теплих тонах, з усією силою любові й ніжності, на які тільки був здатен письменник, – і вкрай лаконічно [5]. Причому ставлення хлопчика до матері складне, навіть у посмішці її він здатен уловити щось неприємне (вона каже батькові: «Живицею від тебе тхне, як від покійника...»). Головна об'єднуюча сила у цій сім'ї – батько, чоловік працьовитий і добрий, урівноважено-розсудливий. Не випадково Харитон, аби подолати «почуття непевності, тривоги, очікування чогось страшного», – пригадує «свої давні радощі»: як тато приніс їжака, іншого разу – кавун, як тато всміхався й називав кавун королівською короною, як тато стриг, купав його... [5, с. 112].

У повісті «Облога» [5] досягнуто найвищої міри концентрації художнього змісту, за якої буквально кожне слово містить у собі так багато, викликає в уяві цілий потік думок, асоціацій. Лаконізм твору просто вражає. На кількох сторінках дати уявлення і про характер, і про масштаби воістину всенародної трагедії, і про сприймання її різними людьми (тут і потерпілі, і вцілілі, і діти, й старі люди, й молодші) – таке під силу лише великому майстрові.

Скажемо також про загибель репресованого Харитонового батька для того, щоб простежити, які життєві враження формували душу хлопця та задавали той тон, на який вона у подальшому й відгукувалась найперше. У цьому вбачаємо й основи тієї самотності, яка поступово заповнювала все єство хлопця, а згодом, розростаючись під впливом нових ситуацій, стала визначати й емоційний світ його, і кут погляду на життя.

Харитон ще зовсім маленький (дядько Марко біжить за валкою з заарештованими, ухопивши його на руки). Зітхання батькових друзів – «Струмент добрий, у золотих руках був...», «Хто ж мене тепер підстриже, га?» – украй стримані. Та дитина має настільки чутливе серце, що раптом доходить правильного висновку: «Аж тоді я зрозумів, що тато не просто поїхав кудись, що його вже не буде, мабуть, ніколи, уткнувся обличчям у бабин фартух і

заплакав...» [3, с. 75]. Через певний час виникає недовіра до матері, в поведінці якої хлопчик відчув зміни, хоч і раніше не був схильний сприймати її за ідеал, оскільки вона, як здавалося Харитонові, завжди дивилася на людей трохи через плече. (Це вже явно голос не дитини, але вплетене у розповідь про сон, яка імовірно йде від автора й тому сприймається природно). Він не розумів, що трапилося, однак горнутися до мами з тою легкістю й довірою, як раніше, перестав. Помічає навіть, як почервоніла мати і як здригнулася її рука на підозріле бабусине запитання, чи не у гості вона йде.

Є, втім, відмінність у зображенні матері в спогадах, де Харитон намагається певним чином витворити чи хоч пом'якшити образ її, – та у його снах, де він імовірно постає більш об'єктивним, («...зав'язали мені світ своїм арештантом... Я ще жить хочу...» і т. ін.). Адже сні дитини ближчі до реальності, ніж сні дорослої людини, ускладнені всілякими додатковими враженнями.

Недитячим прозрінням є цей переповнений болем, мукою сон. У ньому є прекрасні реалістичні портрети батькових друзів. Сон сповнений багатозначної, символіки: тут і обважнілі від щедрого нектару бджоли, які гинуть, невмовкне тривожне «бамкання» давно онімілих дзвонів, прощальні голоси яких хлопчик чув коли їх покинуто з дзвіниць, і підпалені божевільною бабою Палазею копиці, які посунули на село і вже над ними кружляли не лелеки, а червоногарячий півень з жариною у дзьобі [3, с. 84]. Тільки в поета могло такими образами відгукнутися серце на ті трагедії, яких зазнав його народ у 30-і роки ХХ ст. і які передували новим трагедіям воєнного часу. А ці образи майстерно «вимальовав» митець прозового жанру.

Але найвагоміше художнє передбачення містить образ батька, яким несподівано явився він Харитонові: «Він стояв під берестком посеред нашого двору, притулившись до нього широкими плечима та склавши руки на грудях, і дивився на повінь байдужими напівзаплющеними очима – там слалися чорні над прозорим розливом дими і гоготіло полум'я» [5, с. 115].

Таким чином, найвищим духовно-естетичним досягненням прози Гр. Тютюнника, попри її, здавалось би, такий зовнішній «традиціоналізм», стало відкриття письменником справді новітнього героя, самої серцевини національного життя, із сокровенного ядра народу; відкриття цілої системи персонажів, поміщених прозаїком у складні історичні події, застосування до них нової шкали духовних, естетичних та філософських цінностей.

Новелістичне слово Гр. Тютюнника – своєрідна, барвиста, асоціативна, лірико-драматична панорама, – це і є «енергія болю», конденсат чи згусток авторового почуття, міра його неповторного таланту любити, бачити і зобразити людей, їх своєрідний мікро- і макросвіт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Григiр Тютюнник. Бути письменником: Листи. Щоденники. Записники // Упорядк., передмова Олексiя Неживого. – К. : Ярославiв Вал, 2011. – 440 с.
2. Кудрявцев М. Г. Щоб не згинули зерна... (духовнi та морально-етичнi аспекти лiтератури: курс лекцiй) / М. Г. Кудрявцев. – Кам'янець-Подiльський : Оiюм. – 2003. – 208 с.
3. Мороз Л. З. Григiр Тютюнник: нарис життя i творчостi / Л. З. Мороз. – К. : Днiпро, 1991. – 207 с.
4. Олейник Б. О Григоре Тютюннике и его книге // Тютюнник Г. Отчие пороги. Повесть и рассказы / Б. Олейник. – М. : Литературная Россия. – 1975. – С. 269.
5. Тютюнник Г. М. Облога : вибранi твори / Передм., упорядкув. та примiт. В. Дончика / Г. М. Тютюнник. – К. : Унiв. вид-во «Пульсари», 2004. – 584 с.
6. Тютюнник Г. Твори : в 2 т. / Г. Тютюнник. – К. : Молодь, 1984. – Т. 1. – 328 с.